

BUXORO VOHASINING ANTIK DAVRI YODGORLIKLARI

Bobohusenov Akmal

Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya:

Maqola Qadimgi Buxoro vohasi hududidagi Qizilqir va Setalak guruhiga mansub arxeologik manzilgohlarga arxeologlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar va topilgan moddiy va manaviy buyumlarni o'rganish davomidan arxeolog olimlar tomonidan berilgan xulosalar asosida tuzildi.

Kalit so'zlar: Qizilqir, Setalak, sopol idishlar, stratigrafik qazishmalar, temir uch pichoqli, Farg'ona keramikalarida, Kulolchilik buyumlari, ko'zalar, keramika, haykalchalar, oyoqli tutatqi, So'g'd, Xorazm, shisha idishlar, shaklli g'ishtlar, dastali boltalar.

Аннотация:

Статья составлена на основе исследований, проведенных археологами на археологических памятниках, принадлежащих к Кызылқырской и Сеталакской группам на территории Древнего Бухарского оазиса, и выводов, сделанных археологами в ходе изучения найденных материальных и духовных предметов.

Ключевые слова: Кызылқыр, Сеталак, керамика, стратиграфические раскопки, железо трехлопастное, Ферганская керамика, Керамика, кувшины, керамика, статуэтки, курильница на ножках, Согд, Хорезм, стеклянные сосуды, фасонный кирпич, топоры с ручками.

Annotation:

The article was compiled on the basis of the research conducted by archaeologists in the archaeological sites belonging to the Kyzylqir and Setalak

groups in the ancient Bukhara oasis and the conclusions given by archaeologists during the study of the material and spiritual objects found.

Key words: Kyzylqir, Setalak, pottery, stratigraphic excavations, iron three-bladed, Fergana ceramics, Pottery, jugs, ceramics, figurines, foot censer, Sogd, Khorezm, glass vessels, shaped bricks, axes with handles.

Qizilqir va Setalak guruhlari yodgorliklarini qazish paytida olingan materiallar sogʻda tarixining eng muhim va koʻp jihatdan oʻrganilmagan davrlaridan biri — kech antik davr va erta oʻrta asrlarga oʻtish davriga tegishli. Ushbu yodgorliklarning keramika majmuasi kichik, ammo tipologik jihatdan barqaror shakllar toʻplami bilan ajralib turadi: boʻrttirma korollali humalar, keng qisqa drenajli korchaglar, kemerli tutqichli choʻzilgan koʻzalar va qora boʻyoq bilan qoplangan keng sopol idishlar. Kulolchilik buyumlari qolipli idish va broyler, oyoqli tutatqi va oʻchoq stendlari yoki barbekyu bilan toʻldirilgan. Alohida shakllarga xos boʻlgan individual xususiyatlarning tarkibi va tabiati boʻyicha ushbu keramika bilan yaqin oʻxshashliklarni topdi. Biroq, tashqi koʻrinishi jihatidan u undan sezilarli darajada farq qilardi, bu Buxoro vohasining mahalliy madaniyati bilan paydo boʻlgan aloqalar asosida Qavunchi madaniyatining dastlabki shakllarining yanada rivojlanishidan dalolat beradi. Koʻpgina tadqiqotchilar Qavunchin madaniyatining taʼsiriga ishora qildilar, baʼzilar esa ushbu madaniyatning tarqalish joylarida (Soʻgʻd, Xorazm va Fargʻona) tilga olingan kangyuylar bilan uning tashuvchilarini aniqlab, bu taʼsirni atrofdagi mintaqalar madaniyati bilan bogʻladilar., bizning davrimiz boshidagi manbalarga asoslanib, Markaziy Osiyodagi Kangyu siyosiy gegemonligi bilan. Qadimgi Buxoro vohasi markazida joylashgan ikkita eng yirik qadimiy aholi punktlarida — ramitan va Ramishda biz yaratgan stratigrafik qazishmalar shuni koʻrsatdiki, mahalliy anʼanaviy keramika ishlab chiqarish Qavunchin keramikasining kuchli taʼsiriga ega edi. Bu korollalar, gofirovka qilingan barmoqlar, keng silindrsimon drenajli korchaglar, koʻzoynakli stendlar, piyola profilining oʻzgarishi, idishlarning qora tomchilar bilan ranglanishi va boshqa humlarning paydo boʻlishini

tushuntirdi. shu bilan birga, avvalgi, o'ziga xos shakllari mavjud bo'lishda davom etdi: kulol g'ildiragida yasalgan rulonli korollali humalar, halqali palletli ingichka devorli kosalar va boshqalar.¹

Ta'kidlanganidek, Qizilqir-Setalak guruhining yodgorliklari, garchi III-VI asrlarda bitta katta vaqtga tegishli bo'lsa-da, bir vaqtning o'zida faoliyat ko'rsatgan va yashagan. Ularning eng qadimgi aholi punktlari ushbu guruhning janubi-g'arbiy periferiyasiga qarab harakatlanardi. Topilmalarning tabiati, qurilish texnikasining xususiyatlari (xususan, g'ishtning o'lchamlari) va keramika materialining xususiyatlariga ko'ra, Qizilqir-I va II aholi punktlari va ularga tutash topografik jihatdan alohida uylar eng qadimiylarga tegishli. Setalak-i yodgorliklarining birinchi qurilish davri eng qadimgi deb hisoblanadi. Xronologik jihatdan keyingi davrga Qizilqirning ikkinchi qurilish davri, Setalak-I ning ikkinchi va uchinchi qurilish davrlari, keyinchalik Setalak-I, Nortepa va boshqalar kiritilgan. Keyinchalik, Qizilqir va Setalak-I faoliyat ko'rsatishni to'xtatganida, bu qadimgi aholining yangi mustahkam aholi punktlari paydo bo'lib, asta-sekin shimoli-sharqqa sug'orish tizimlari oqimi bo'ylab yuqoriga qarab harakatlanadi². Zamonaviy vohaning chegaralari.³ Keyinchalik O'rta asrlarda Setalak tumani qayta o'rganilganda, X—XI asrlar qatlamlari III—V asrlarning alohida bo'g'inlariga qatlamlangan, ba'zi joylarda esa XVI asr materiallari va hatto undan ham qadimgi materiallar uchraydi. Shunday qilib, qadimgi Buxoro vohasining shimoli-g'arbiy tumanidagi aholi punktlarida olingan materiallar majmuasiga ko'ra, asosan Qovunchin materiallariga juda yaqin bo'lgan keramika, bu aholi punktlarining paydo bo'lishi va ushbu hududning rivojlanishi, ehtimol, III asrning oxiriga to'g'ri kelishi kerak. Boshqa materiallar, xususan, ayol xudosining haykalchalari, temir uch pichoqli petiole o'q uchi, boncuklar, shisha pastadan yasalgan qo'pol marjonlarni va Qizilqir uzum dastasi ham bundan zid emas. Numizmatik material Qizilqirda topilgan Yevtidem tangalariga

¹ Б. Д. Кочнев, Р. Р. Мукашева КУЛЬТУРА ДРЕВНЕБУХАРСКОГО ОАЗИСА III—VI ВВ. Н. Э. 1983 Т Uzbekiston

² Shodiyeva M. X. Milliy arxitektura yodgorliklarida sharqona bezaklarning o'rni // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 11. – P. 664-671.

³ Б. Д. Кочнев, Р. Р. Мукашева КУЛЬТУРА ДРЕВНЕБУХАРСКОГО ОАЗИСА III—VI ВВ. Н. Э. 1983 Т; Узбекистан 113-116 с

barbarlik taqlidining kech, ancha sxematik variantining bir nusxasi va Setalak-I va II va Qizilqir da topilgan Girkod tipidagi tangalar bilan ifodalanadi. tangalarning past darajadagi metallari va ularning shtamplarining stilistik xususiyatlari ularni birinchi asrlardan beri ishlab chiqarilgan tangalar seriyasining kech zarbalariga kiritishga imkon beradi. III-IV asrlarga qadar. Binobarin, Xitfarning quyi oqimlarida ushbu hududni dehqonchilik qilish uchun irrigatsiya rivojlanishining boshlanishi III asr oxiriga to'g'ri keldi. n e. bu davrda keng tarqalgan Qavunchin madaniyati an'analarining tashuvchilari ta'siri ostida So'g'd davri, keyin esa keyinchalik ular mahalliy So'g'd madaniyati bilan birlashadi. Bundan tashqari, Setalakdan shimoli-Sharqda joylashgan keyingi ob'ektlar materiallari, shuningdek Qizilqir va Setlak yodgorliklarida kuzatilganidek, ularga Buxoro vohasi ichki hududlarining so'g'diy moddiy madaniyati ta'siri sezilarli darajada namoyon bo'ldi.

An'anaviy mahalliy So'g'd madaniyati va qouchi tipologiyasidagi farqlar yanada rivojlangani sayin, o'rta asrlardan tashqari Buxoro madaniyatining yagona qiyofasi to'liq tekislanadi va rivojlanadi. Ushbu jarayon asosan eftalit davrida davom etadi. Shu munosabat bilan vohaning qadimiy mudofaa devorining yo'nalishi ham o'ziga xosdir: u Qizilqir va Setalak yodgorliklari guruhining markazi orqali shimoli-sharqdan janubi-g'arbga o'tdi, Qizilqir-I va II, Setalak-I va II, Northeqa devordan tashqarida qoldi, keyinroq — Yertepa, Nurtepa, Talisang va boshqalar devor ichida edi. Binobarin, devor orqasida qolgan yodgorliklar o'z ahamiyatini yo'qotdi va devor qurilishi paytida, ehtimol, tashlab ketilgan. V. A. ga asosan Shishkin bu devorni III—IV asrlardan oldin va VII asrdan kechikmay sanab o'tgan, taxmin qilish mumkinki, ushbu chegaralar ichida ushbu hududning birinchi aholi punktlari allaqachon tashlab ketilgan, keyinchalik esa zamonaviy aozizga yaqinroq joylashgan bo'lib, mudofaa devori bilan mustahkamlangan va mustahkamlangan, uning qurilishi, ehtimol, eftalit davriga tegishli bo'lishi kerak, janubda joylashgan Varaxsha shaharchasida saroy va yangi kuchli himoya inshootlari tizimi qurila boshlaganida. Buxoro oazisida, shu jumladan Varaxsha okrugi uchun ko'p qatlamli shaharchalarda Qavunchi an'analarining sopol buyumlari bilan aholi punktlari yoki

gorizontlarning mavjudligi qayd etilgan. Kanpirak devoridan tashqarida, suvsizlangan daraxtlarning eng g'arbiy chegarasida, ularning eng sharqida, Chukkitepa nomi bilan tanilgan tepalikda joylashgan bashtepa yodgorliklari guruhini tekshirganda, Qizilqir va Setalak materiallariga o'xshash ko'plab keramika mavjudligi qayd etilgan, guruhning boshqa bugralarida esa faqat oldingi keramika.

Xulosa: Ko'pgina tadqiqotchilar Sirdaryoning o'ng qirg'og'ida joylashgan Qavunchin madaniyatini, manbalarga ko'ra, Davanning shimoli-g'arbidagi Sirdaryoning o'rta oqimiga joylashtirilgan Kangyu bilan tenglashtirishga moyildirlar. Ko'pgina tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, sog'd, Xorazm va hatto Farg'ona keramikalarida Qavunchin belgilarining paydo bo'lishi Kangyuga beshta kichik mulk bo'ysunganligi, shu jumladan So'g'd va Xorazm ham bo'ysunganligi bilan taqqoslanishi mumkin. L. M. Levina Qavunchi va otraro-karataus madaniyatlarini rivojlanishining uch bosqichini ajratib ko'rsatadi: birinchisi — milodiy III asr oxiri-IV asr boshlari. milodiy e., ikkinchisi-IV-V asrlar. milodiy e., uchinchi — VI — VIII asr boshlari. milodiy E. Jetyasar madaniyati o'z rivojlanishida ikki bosqichga bo'linadi: birinchisi—I-III asrlar. milodiy e. va ikkinchisi-IV asrdan VIII asrgacha. shu bilan birga, u birinchi bosqichda jetasar madaniyati o'rta Sirdarya madaniyatlarining kuchli ta'sirini boshdan kechirganini, ikkinchi bosqichda, aksincha, o'rta Sirdaryo madaniyati jetasar madaniyatining ta'sirini boshdan kechirganini ta'kidladi.